

आपले मराठीतील लेखन काही नियमांनी निश्चित केलेले आहेत. वाचणारे, लिहिणारे, ऐकणारे, बोलणारे असे आपण सर्व भाषेचा उपयोग करीत असतो. आपण आपल्या मनातील आशय, विचार, कल्पना, भावना लिहून व्यक्त करतो. त्यात वस्तुनिष्ठ रीतीने समानता असावी, असे सर्वांनाच वाटते. त्यासाठी आपल्या लेखनासाठी काही नियम तयार करण्यात आले. त्यांना **लेखनविषयक नियमावली** असे म्हणतात.

अशा प्रकारचे नियम 'महाराष्ट्र साहित्य महामंडळाने' तयार केलेले आहेत. अशा लेखनविषयक नियमांची चर्चा नित्य चालू असते. आपले लेखन बिनचूक व्हावे, यासाठी आपण काळजी घेतली पाहिजे. शुद्ध शब्द, शब्दांचे सामान्यरूप यांबाबतीत काळजी घेतली पाहिजे. जेव्हा शंका येईल, तेव्हा योग्य संदर्भसाहित्याचा आधार घेतला पाहिजे. लेखनात बिनचूकपणा असायला हवा. हा आपल्या मराठी भाषेच्या अभिमानाचाही विषय असावा. आपली भाषा बोलताना, लिहिताना तिच्यात बिनचूकपणा यावा यासाठी या विषयाचा अभ्यास आवश्यक आहे.

नियमानुसार लेखन हा वेगळा असा विषय नाहीच. व्याकरणाचा तो एक भाग आहे. आपण लिहितो त्या शब्दाचे नियमानुसारी रूप कोणते व नियमानुसार नसलेले रूप कोणते यांबाबत भाषेत काही नियम ठरविण्यात आले आहेत. ते नियम हाच व्याकरणाचा विषय; व व्याकरणातील नियमांना अनुसरून केलेले निर्दोष लेखन म्हणजेच नियमानुसार लेखन. या नियमांत भाषेच्या लिहिण्याबाबतचा सर्वांगीण विचार न करता आपण न्हस्व, दीर्घ व अनुस्वार यांचाच प्रामुख्याने विचार करतो. भाषेचे लेखनविषयक ठरविलेले नियम कायमचे राहू शकत नाहीत. कालपरत्वे भाषेत बदल होत जातो. भाषा प्रवाही आहे. कालान्तराने भाषेत बदल होत जाणार म्हणजे तिच्या लेखनपद्धतीतही बदल होणे साहजिक आहे. यास अनुसरून पूर्वीच्या लेखनपद्धतीत व आजच्या लेखनपद्धतीत खूपच फरक झालेला आढळेल. पूर्वीच्या पुस्तकांतून छापलेल्या मजकुरात खूपच ठिकाणी अनुस्वार देण्याची पद्धत होती. आता त्यात बदल झाला आहे. आज लेखनविषयक जे शासनमान्य नियम आहेत ते मराठी साहित्य महामंडळाने पुरस्कृत केलेले नियम आहेत. त्यांनाच 'म. सा. महामंडळाचे नियम' असे म्हटले जाते. तेच नियम थोड्या विस्ताराने सुगम करून व अधिक उदाहरणे देऊन पुढे दिले आहेत. विद्यार्थ्यांनी त्यांचा नीट अभ्यास करावा व आपले लेखन जास्तीत जास्त निर्दोष करण्याचा प्रयत्न करावा. या लेखनविषयक नियमांचे चार भाग केले आहेत.

- १) अनुस्वार कोठे द्यावेत?
- २) शब्दाच्या शेवटी येणारे इकार व उकार केव्हा न्हस्व वा दीर्घ लिहावेत?
- ३) उपान्त्य अक्षरातील इकार व उकार कसा लिहावा?
- ४) इतर नियम.

हे नियम क्रमाने पुढे दिले आहेत.

अनुस्वार

- (१) ज्या अक्षराचा उच्चार नाकातून स्पष्टपणे होतो; त्या अक्षरावर अनुस्वार द्यावा.
(स्पष्टोच्चारित अनुनासिकाबद्दल शीर्षबिंदू द्यावा.)

आंबा, तंतू, घंटा, हिंग, सुंठ, गंमत, करंजी, गुलकंद,
गंगा, कुंकू, तंटा, चिंच, उंट, कंकण, निबंध, अलंकार.

- (२) संस्कृतमधून मराठीत जसेच्या तसे आलेल्या (तत्सम) शब्दांतील अनुस्वार पर-सवर्णाने (म्हणजे पुढे येणाऱ्या व्यंजनाच्या वर्गातील पंचमवर्णाने) लिहिण्यास हरकत नाही.
गंगा-गङ्गा, कुंज-कुञ्ज, घंटा-घण्टा, अंत-अन्त, चंपक-चम्पक,
शंख-शङ्ख, पंचम-पञ्च, चंड-चण्ड, छंद-छन्द, अंबुज-अम्बुज.
- (३) **य, र, ल, व, श, ष, स, ह** यांच्यापूर्वी येणाऱ्या अनुस्वारांबद्दल संस्कृतप्रमाणे केवळ शीर्षविंदू द्यावा.
संयम, संरक्षण, संलग्न, संवाद, संशय, संसार, सिंह, अंश, संस्कार, मांस, संस्था, संहार, संयुक्त, कंस
इत्यादी.
- (४) नामांच्या व सर्वनामांच्या अनेकवचनी सामान्यरूपांवर विभक्तिप्रत्यय व शब्दयोगी अव्यय लावताना अनुस्वार द्यावा.
(एकवचन) - मुलास, घरात, त्याचा, त्यासाठी, देशासाठी.
(अनेकवचन) - मुलांस, घरांत, त्यांचा, त्यांसाठी, देशांसाठी.
- (५) वरील नियमांव्यतिरिक्त शुद्धलेखनाच्या पूर्वीच्या नियमांनुसार जे अनुस्वार आपण देत होतो, ते आता देऊ नयेत. उदा.

(रूढी म्हणून) - पहांट, केंस, झोंप, एकदां, लांकूड, धांव, टोंक, नाही, कांही इत्यादी.

(व्युत्पत्तीमुळे) - नांव, पांच, घांट, गांव, कांटा, कीं, सांवळा, कोंवळा, गहूं इत्यादी.

(व्याकरणिक) - केळें-केळीं, वासरुं, तिनें, घरांत, जेथें, तेव्हां, यामुळें, यासाठी इत्यादी.

तीं मुलें घरीं गेलीं, मीं कामें केलीं, मी आहे-जातों-गेलों-जाऊ-जातां-जातांना इत्यादी.

वरील कारणांसाठी दिले जाणारे अनुस्वार आता देण्याची आवश्यकता नाही.

थोडक्यात सांगावयाचे म्हणजे स्पष्ट उच्चारल्या जाणाऱ्या अनुनासिकांवर व नामे आणि सर्वनामे यांच्या अनेकवचनी सामान्यरूपांवर येणाऱ्या अनुस्वारांखेरीज आता कोठेही अनुस्वार देण्याची गरज नाही.

न्हस्व-दीर्घ

१. न्हस्व-दीर्घ (अन्त्य अक्षरे)

- (१) एकाक्षरी शब्दातील इकार किंवा उकार दीर्घ उच्चारला जातो म्हणून तो दीर्घ लिहावा.
मी, ही, तू, धू, जू, ऊ, ती, जी, पी, बी, पू, रू इत्यादी.
- (२) मराठी शब्दाच्या शेवटी येणारा इकार किंवा उकार उच्चारानुसार दीर्घ लिहावा.
आई, वाटी, टोपी, चेंडू, बाळू, खेळू, पिशवी, चुलती,
वही, काठी, पेटी, दांडू, वाळू, बोरू, गिरणी, सुपारी इत्यादी.
- (३) कवि, हरि, गुरु, वायु, प्रीति यांसारखे तत्सम (न्हस्व) इकारान्त व उकारान्त शब्द मराठीच्या स्वभावानुरूप दीर्घान्त उच्चारले जातात म्हणून तेही दीर्घान्त लिहावेत.

गडकरी हे कवी होते. हरी व मधू घरी गेले.

ग्रंथ हेच खरे गुरू होत. प्राण्यांवर प्रीती करावी.

(४) व्यक्तिनामे, ग्रंथनामे, शीर्षके व सुटे शब्द (संस्कृतातून मराठीत जसेच्या तसे आलेले) जरी मुळात न्हस्वान्त असले, तरी ते मराठीत दीर्घान्त लिहावेत.

उदा. - हरी, अन्योक्ती, अतिथी, विभक्ती, संधी, कुलगुरू इत्यादी.

(५) मात्र सामासिक व साधित शब्दांतील पहिले पद (न्हस्व) इकारान्त किंवा उकारान्त तत्सम शब्द असेल, तर ते न्हस्वान्तच लिहावेत.

उदा. - कविराज, लघुकथा, वायुपुत्र, मृत्युलेख, गुरुदक्षिणा, भक्तिपर, हरिकृपा, शत्रुपक्ष, पशुपक्षी, रविवार, भानुविलास, गतिमान.

(६) सामासिक व साधित शब्दांतील पहिले पद (दीर्घ) इकारान्त किंवा उकारान्त तत्सम शब्द असेल, तर ते दीर्घान्तच लिहावे.

उदा. - लक्ष्मीपुत्र, महीपाल, पृथ्वीतल, भूगोल, वधूपरीक्षा, वाणीवैभव, गौरीहर, दासीजन, वधूवर, श्रीधर, नदीतीर, भगिनीमंडळ.

(७) विद्यार्थिन्, प्राणिन्, पक्षिन् यासारखे इन्-अन्त शब्द मराठीत येताना त्यांच्या शेवटच्या 'न्'चा लोप होतो व उपान्त्य न्हस्व अक्षर दीर्घ होते.

उदा. - विद्यार्थी, प्राणी, पक्षी, मंत्री, गुणी, धनी, योगी, स्वामी.

परंतु हे शब्द समासातील पहिल्या पदाच्या जागी आले, तर ते न्हस्वान्तच ठेवावेत.

उदा. विद्यार्थिगृह, प्राणिसंग्रह, पक्षिगण, मंत्रिमंडळ, स्वामिभक्त, योगिराज.

(८) पुढील तत्सम अव्यये व 'नि', 'आणि' ही दोन मराठी अव्यये न्हस्वान्तच लिहावीत.

उदा. - परंतु, अद्यापि, तथापि, अति, इति, प्रभृति, यद्यपि, यथामति.

('इत्यादी' हा शब्द दीर्घान्त लिहावा.)

२. न्हस्व-दीर्घ (उपान्त्य अक्षरे)

(१) मराठी शब्दांतील अकारान्तापूर्वीचे इकार व उकार दीर्घ असतात.

खीर, पीठ, फूल, सून, गरीब, कठीण, नाईक, हुरूप, विहीर, दीर, नीट, मूल, ऊस, बहीण, जमीन, ठाऊक, घेऊन, वसूल.

(२) पण, तत्सम शब्दांतील अकारान्तापूर्वीचे इकार व उकार मूळ संस्कृतप्रमाणे न्हस्वच राहतात.

गुण, युग, विष, प्रिय, मधुर, बहुत, मंदिर, अनिल, परिचित, स्थानिक, बुध, सुख, हिम, शिव, कुसुम, तरुण, रसिक, चतुर, नागरिक, सामाजिक.

(३) मराठी शब्दांतील अन्त्य अक्षर दीर्घ स्वरान्त असेल, तर उपान्त्य इ-कार वा उ-कार न्हस्व असतो.

किडा, गुणी, पिसू, मेहुणा, सरिता, वकिली, पाहिजे, दिवा, सुरी, सुरू, तालुका, गरिबी, महिना.

(४) पण तत्सम शब्दांतील उपान्त्य अक्षरे दीर्घ असतील, तर ती मूळ संस्कृतातल्याप्रमाणे दीर्घ ठेवावीत.

वरील नियमाप्रमाणे ती न्हस्व ठेवू नयेत-

पूजा, भीती, प्रीती, पूर्व, दीप, पीडा, नवीन, संगीत,
लीला, नीती, कीर्ती, चूर्ण, नीच, क्रीडा, शरीर, परीक्षा.

सामान्यरूप

- (१) इकारान्त व उकारान्त **तत्सम** शब्दाचे सामान्यरूप करताना अन्त्य स्वर **दीर्घ** होतो.
कवि - कवीला - कवीसाठी; गुरु - गुरूचा - गुरूपेक्षा
- (२) मराठी शब्दाचे उपान्त्य अक्षर (**दीर्घ**) ई किंवा ऊ-युक्त असेल, तर त्याचे सामान्यरूप करताना ते उपान्त्य अक्षर **न्हस्व** उच्चारले जाते, म्हणून ते **न्हस्वच** लिहावे.
सू - सुनेला, चूल - चुलीपुढे, बहीण - बहिणीचा, नागपूर - नागपुरास.
- (३) पण तत्सम शब्दाचे उपान्त्य अक्षर (**दीर्घ**) ई किंवा ऊ-युक्त असेल, तर त्याचे सामान्यरूप करताना ते **दीर्घच** लिहावे.
परीक्षा - परीक्षेत - परीक्षेसाठी.

इतर

- (१) एकारान्त नामाचे सामान्यरूप **याकारान्त** करावे.
करणे - करण्यासाठी, पाहणे - पाहण्यास, भावे - भाव्यांचा, फडके - फडक्यांना.
(करणेसाठी, पाहणेस, भावेचा, फडकेंना अशी रूपे लिहू नयेत.)
- (२) पुढील विशिष्ट शब्द खालीलप्रमाणे लिहावेत.
नागपूर, एखादा, कोणता, हळूहळू, तसूतसू, मुळमुळू
(हे शब्द नागपुर, एकादा, कोणचा, हळुहळू, तसुतसू, मुळुमुळू असे लिहू नयेत.)
- (३) लेखनात पात्राच्या किंवा वक्त्याच्या तोंडी बोलण्याची भाषा घालावी लागते. त्या वेळी तिचे स्वरूप **बोलण्यातील उच्चारप्रमाणे** असावे.
उदा. तो म्हणाला, "मला असं वाटतं, की त्याचं म्हणणं खरं असावं." अशी भाषा एरवी लिहू नये.
नाटक-कथा-कादंबरी आदी वाङ्मयप्रकारांत संवादाच्या वेळी अशा अनुस्वारयुक्त अकारान्त रूपे लिहिण्यास हरकत नाही. लेखनात बोलभाषा वापरण्याची गरज पडल्यास त्या वेळी बोलभाषेची रूपे वापरावीत.
- (४) पुढील तत्सम शब्द मुळातल्याप्रमाणे **व्यंजनान्त** (म्हणजे शेवटच्या अक्षराचा पाय मोडून) लिहिण्याची प्रथा होती. असे शब्द आता पुढीलप्रमाणे अकारान्त लिहावेत.
अर्थात, क्वचित, तस्मात, साक्षात, विद्वान, कदाचित, परिषद, पश्चात, किंचित, विद्युत, सम्राट, श्रीमान, भगवान, संसद.
- (५) परकीय भाषेतील शब्द मराठीत लिहिताना ते **त्या भाषेतील उच्चारप्रमाणे** लिहावेत.
- (६) कवितेमध्ये न्हस्व-दीर्घांचे बंधन पाळता येत नसल्यामुळे **वृत्तानुसार न्हस्व-दीर्घ** लिहावेत.
- (७) **राहणे, पाहणे, वाहणे** अशी रूपे लिहावीत. रहाणे-राहाणे, पहाणे-पाहाणे, वहाणे-वाहाणे अशी रूपे लिहू नयेत. मात्र आज्ञार्थी रूपे लिहिताना 'राहा, पाहा, वाहा' यांबरोबरच 'रहा, पहा, वहा' ही रूपे लिहिण्यास हरकत नाही.
- (८) 'ही' हे शब्दयोगी अव्यय दीर्घान्त लिहावे. 'अन्' हा शब्द व्यंजनान्त लिहावा.

लेखनातील सामान्य चुका

लेखनाच्या नियमांचे पालन न केल्यामुळे चुका होतात, ही गोष्ट खरी. शिवाय जे शब्द आपण वापरतो त्या शब्दांच्या लेखनातही अनियमितता बरीच असते. त्याला विविध कारणे आहेत.

१) संस्कृत भाषेचे अज्ञान २) हिंदी भाषेचा परिचय ३) विसर्गाचा घोटाळा ४) वर्णाचा उच्चार करताना होणाऱ्या चुका ५) वर्णांच्या अनुक्रमातील बदल. अशा अनेक कारणामुळे आपल्या लेखनात चुका होतात. त्या शक्यतो टाळता याव्यात, म्हणून नेहमीच्या प्रचारातील काही नियमानुसार शब्द नमुन्यादाखल खाली दिले आहेत. प्रत्येक वाचकाने त्यांचा नीट अभ्यास करावा.

वर्णाचा चुकीचा क्रम		वर्णाचा चुकीचा उच्चार	
अयोग्य	योग्य	अयोग्य	योग्य
कप्लना	कल्पना	अश्या	अशा
चमत्कार	चमत्कार	उधारण	उदाहरण
तप्पर	तत्पर	ज्यास्त	जास्त
दत्पर	दत्पर	भुगोल	भूगोल
शद्ध	शब्द	सिंह	सिंह
शुध्द	शुद्ध	सौसार	संसार

संस्कृत भाषेच्या अज्ञानामुळे होणाऱ्या चुका

वर्णाचा चुकीचा क्रम		वर्णाचा चुकीचा उच्चार	
अयोग्य	योग्य	अयोग्य	योग्य
अध्यात्मिक	आध्यात्मिक	परिक्षा	परीक्षा
अथिती	अतिथी	पाश्चात्य	पाश्चात्य
अनुसया	अनसूया	प्रतिक्षा	प्रतीक्षा
आशिर्वाद	आशीर्वाद	प्राविण्य	प्रावीण्य
उज्वल	उज्ज्वल	मतितार्थ	मथितार्थ
उर्मी	ऊर्मी	मंदीर	मंदिर
उहापोह	ऊहापोह	महत्व	महत्त्व
ऊष्ण	उष्ण	महात्म्य	माहात्म्य
कोट्याधीश	कोट्यधीश	रविंद्र	रवींद्र
ग्रहपाठ	गृहपाठ	विद्यर्थ	विध्यर्थ
तत्व	तत्त्व	सहाय्य	साहाय्य, साह्य
नाविन्य	नावीन्य	सहाय्यक	सहायक
निर्भत्सना	निर्भर्त्सना	सुशिला	सुशीला
नैऋत्य	नैर्ऋत्य	सूज्ञ	सुज्ञ

हिंदीच्या परिचयामुळे होणाऱ्या चुका		विसर्गाच्या घोटाळ्यामुळे होणाऱ्या चुका	
अयोग्य	योग्य	अयोग्य	योग्य
ज्यादा	जादा	अधप्पात	अधःपात
तीसरा	तिसरा	अंधःकार	अंधकार
दुकान	दुकान	घनःशाम	घनश्याम
दूसरा	दुसरा	धिःकार	धिक्कार
पहला	पहिला	निस्पृह	निःस्पृह
पानी	पाणी	पृथःकरण	पृथक्करण
पुलिस	पोलीस	दुख्ख	दुःख
मदद	मदत	मनस्थिती	मनःस्थिती
सफेद	सफेत	हाहाःकार	हाहाकार

इष्ट - इष्टचा घोटाळा

अयोग्य	योग्य	अयोग्य	योग्य
अंगुष्ट	अंगुष्ठ	ज्येष्ट	ज्येष्ठ
बलिष्ट	बलिष्ठ	वरिष्ट	वरिष्ठ
कनिष्ट	कनिष्ठ	विशिष्ट	विशिष्ठ
सुष्ट	सुष्ठ	उत्कृष्ट	उत्कृष्ठ

श-ष-सचा गोंधळ

अयोग्य	योग्य	अयोग्य	योग्य
इषारा	इशारा	विषद	विशद
दुष्य	दृश्य	विशाद	विषाद
लेष	लेश	विषेश	विशेष
		सुश्रुषा	शुश्रूषा

इतर शब्द

अयोग्य	योग्य	अयोग्य	योग्य

अलिकडे	अलीकडे	औद्योगीकरण	उद्योगीकरण
अवश्यक	आवश्यक	खावून	खाऊन
आधीन	अधीन	जेऊन	जेवून
आंग	अंग	ससाचा	सशाचा
ईस्त्री	इस्त्री	दक्षणा	दक्षिणा
ईयत्ता	इयत्ता	दुर्वा	दूर्वा
उच्य	उच्च	वांग्मय	वाङ्मय
ऊग्र	उग्र	विनंति	विनंती

अनुलेखन व श्रुतलेखन

अनुलेखन

- ▶ 'दिसामाजि काहीतरी ते लिहावे' या समर्थाच्या उक्तीप्रमाणे विद्यार्थ्यांनीही दररोज लिहिण्याचा सराव करावा. निबंध, पत्र, कथा यांसारख्या लेखनप्रकारांत विद्यार्थ्यांच्या विचारशक्तीला चालना मिळते व त्याला स्फुरलेले विचार तो लिहून दाखविण्याचा प्रयत्न करतो.
- ▶ याशिवाय सतत लिहिण्याच्या सरावाने अक्षर चांगले घटते व सुधारते, म्हणून छापलेला उतारा पाहून तो वहीत उतरविणे याला **अनुलेखन** असे म्हणतात. शिक्षक विद्यार्थ्यांना दररोज काही ओळी पुस्तकात पाहून लिहून आणायला सांगतात. त्याचा हेतू तोच असतो.
- ▶ असाच सराव व्हावा म्हणून विद्यार्थ्यांनी पाठ्यपुस्तकातील उतारे निवडून आपल्या वहीत दररोज लिहिण्याचा सराव ठेवावा.

श्रुतलेखन

- ▶ पुस्तकात पाहून उतारा लिहिण्याबरोबरच ऐकलेला मजकूर जसाच्या तसा योग्य विरामचिन्हांसह सुवाच्य अक्षरात बिनचूक लिहून दाखविणे याला **श्रुतलेखन** असे म्हणतात.
 - ▶ अनुलेखनात उतारा डोळ्यांसमोर असतो. अक्षरांची वळणे, विरामचिन्हे, परिच्छेदरचना ही नजरेसमोर असल्यामुळे उताऱ्याप्रमाणे सुवाच्य लिहिणे हे काम थोडे सोपे आहे.
 - ▶ पण ऐकलेला मजकूर ठरावीक कालावधीत सुवाच्य व निर्दोष लिहिणे हे त्यापेक्षा थोडे अवघड असते. याचाही सराव व्हावा म्हणून शिक्षकांनी वर्गात विद्यार्थ्यांना मधूनमधून श्रुतलेखन द्यावे.
 - ▶ यासाठी योग्य प्रकारचे उतारे शिक्षकांनी आपल्या पाठ्यपुस्तकांतून निवडावेत.
- विद्यार्थ्यांचे लेखन सुवाच्य, सुंदर, निर्दोष, टपोरे व वळणदार असावे व लेखनात योग्य ठिकाणी विरामचिन्हे असावीत, यासाठी विरामचिन्हे, लेखननियमानुसारी लेखन, अनुलेखन व श्रुतलेखन या सदरांकडे शिक्षक व विद्यार्थी या दोघांनी विशेष लक्ष पुरवावयास हवे.

(नियमानुसार शब्दलेखनाच्या अधिक सविस्तर माहितीसाठी अभ्यासा - शुद्धलेखन प्रदीप, लेखक - मो. रा. वाळंबे, नितीन प्रकाशन)